

Voorlichting over Anticonceptie in het Voortgezet Onderwijs van 1960 tot 2000

Student: Marije Hoekstra (s4525132)

Begeleiders: dr. B.E. Bartelink en dr. S. Parlevliet

2e beoordelaar: prof. dr. A. Lichtwarck-Aschoff

Rijksuniversiteit Groningen

Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen

Bachelorwerkstuk Pedagogische Wetenschappen

Juni 2023

Aantal woorden: 5348

Abstract

In the Netherland, from 1960 to 2000 there has been increasing openness about sexuality and contraception. This period is also known as the sexual revolution. Women took on a more individualized position in society and in marriage, and the use of contraception increased rapidly in a short period of time. These changes in society have also affected education about sexuality. This study investigated the changes in the field of contraception in biology textbooks published by Noordhoff from 1960 to 2000. This was done by analyzing eight different biology textbooks for secondary schools and teacher education published in this period of time. The analysis has shown that there has been a shift in the discourse of contraceptive use. Contraceptive use was first placed in a socio-political discourse and later it was placed in a more individual discourse. In addition, the analysis shows that the space taken up by contraception in the textbooks follows a parabolic shape: in the first books contraception is not mentioned, then it is described very extensively and in the last book it is only briefly mentioned. Further research with more homogeneous sources is needed to strengthen the results.

Voorlichting over Anticonceptie in het Voortgezet Onderwijs van 1960 tot 2000

Veranderingen in Nederland: individualisering en seculariteit

In de laatste helft van de twintigste eeuw is de houding tegenover seksualiteit in Nederland erg veranderd. Er kwam meer openheid over seksualiteit, homoseksualiteit en anticonceptie. Aan deze periode wordt ook wel gerefereerd met de term 'seksuele revolutie'. Deze term wordt gebruikt om uitleg te geven over de veranderende houdingen met betrekking tot de emancipatie van seksualiteit (Kraaykamp, 2002). Het gebruik van het woord revolutie doet denken aan een grote en plotselinge verandering. Dit was het geval doordat jongeren en vrouwen meer vrijheid kregen op het gebied van seksualiteit. Deze plotselinge verandering was echter mede het gevolg van een meer geleidelijke verandering. Namelijk een verandering op economisch gebied: vrouwen werden onderdeel van de arbeidsmarkt. Zij kregen hierdoor een positie die meer gelijkwaardig aan en onafhankelijk van mannen was. Deze onafhankelijkheid bleef niet op het gebied van economie, maar werd doorgetrokken in het huwelijk (Martin, 1996).

In het kader van de onafhankelijkheid in het huwelijk wordt ook wel gesproken over individualisering. Kraaykamp (2002) refereert hieraan met betrekking tot (familie)relaties. In zijn overzichtsstudie beschrijft hij de houding van mensen in Nederland van 1965 tot 1995. Het concept individualisering onderzocht hij door middel van het aantal echtscheidingen. Hij concludeert dat scheidingen steeds meer geaccepteerd werden als gevolg van deze individualisering. Een aanleiding voor de individualisering van de vrouw kan ook gevonden worden in de opkomst van anticonceptie, voornamelijk de pil. Door het gebruik van de pil kregen vrouwen meer vrijheid: ze konden zelf bepalen wanneer ze kinderen wilden krijgen. Daarnaast kwam er door de pil meer oog voor de vrouwelijke seksualiteit (Martin, 1996).

Naast veranderingen op het gebied van economie en huwelijk, vonden in de tweede helft van de twintigste eeuw ook andere veranderingen plaats. Namelijk de opkomst van de media (bijv. de televisie), een groei in het opleidingsniveau van de Nederlandse populatie en een vermindering van de invloed van kerken op de Nederlandse samenleving (Ketting & Visser, 1994). Deze laatste verandering uit zich in een snelle ontkerkelijking. Voor 1958 was

Nederland een samenleving waarin de grote meerderheid van de mensen naar een kerk ging, maar vanaf 1991 ging minder dan de helft van de mensen nog naar een kerk (Becker & Vink, 1994). Tegenwoordig worden ontwikkelingen op het gebied van seksualiteit die in die periode te zien waren vaak toegeschreven aan seculariteit. Belangrijk is echter dat het gebruik van deze term vooral een manier is om het religieuze, conservatieve denken tegenover het seculiere, progressieve denken te zetten (Bartelink & Wiering, 2020). Men wil deze twee groepen van elkaar onderscheiden. Door gebruik te maken van de term seculariteit, spreek je dus over het uitsluiten van religie van het publieke domein (Bartelink & Knibbe, 2022). Dit wekt een vertekend beeld op omdat uit onderzoek blijkt dat christelijke gemeenschappen juist probeerden te zoeken naar een betere manier om (homo)seksualiteit te benaderen (Bos, 2020; Bartelink & Knibbe, 2022). Dit past dus niet binnen het conservatieve plaatje dat in Nederland dominant is.

De veranderingen in de samenleving op het gebied van emancipatie en seculariteit hebben invloed gehad op de seksuele moraal. Maar is dit ook terug te zien in de lesboeken voor het voortgezet onderwijs in het kader van seksuele voorlichting? Om hier antwoord op te kunnen geven, zal er in dit onderzoek worden gekeken naar de veranderingen op het gebied van anticonceptie in biologieleesboeken voor het voortgezet onderwijs. De onderzoeksvraag die hierbij past is: *Op welke manier is de voorlichting in het voortgezet onderwijs over anticonceptie veranderd in de periode van 1960 tot 2000?* De aspecten van anticonceptie die worden onderzocht in dit onderzoek zijn de redenen waarom anticonceptiegebruik wordt gestimuleerd en de hoeveelheid aandacht en de plaats van deze aandacht voor anticonceptie in deze biologieleesboeken. Dit wordt onderzocht aan de hand van twee deelvragen. Namelijk: 1) *Welke veranderingen zijn er zichtbaar in de redenen die worden gegeven voor het gebruik van anticonceptie in biologieleesboeken van Noordhoff in de periode van 1960 tot 2000?* En 2) *Welke veranderingen zijn er te zien in de ruimte die het onderwerp anticonceptie inneemt in biologieleesboeken van Noordhoff van 1960 tot 2000?*

Wetenschappelijke kennis in biologieleesboeken

Een lesboek is een bril waardoor jongeren kijken naar bepaalde onderwerpen en discussies in hun omgeving. Daarvoor is het belangrijk dat de informatie zo geschreven wordt zodat jongeren het zullen begrijpen. Daarnaast moet de informatie die wordt gegeven in deze lesboeken correct en volledig zijn, maar dit blijkt niet altijd het geval. Bij het schrijven van een lesboek wordt namelijk niet alleen gekeken naar relevante wetenschappelijke kennis. Lesboeken zijn vaak ook een weerspiegeling van de bestaande stereotypen of standpunten van een (deel van de) samenleving (Deckman et al., 2018; Nehm & Young, 2008). De lesboeken worden gebruikt om deze standpunten te versterken, te bestendigen of te rechtvaardigen.

Een voorbeeld waarin dit gebeurt, is het onderzoek van Nehm & Young (2008). Zij onderzochten het begrip 'sex-hormones' en toonden aan dat de onderzochte biologielesboeken informatie bevatten die overeenkwam met historische standpunten, maar niet met de wetenschappelijke kennis met betrekking tot dit onderwerp. Het onderzoek van Bazzul & Sykes (2010) naar seksualiteit en identiteit in lesboeken toont dat de vormen van seksualiteit anders dan heteroseksualiteit opvallend afwezig zijn in lesboeken. Ook uit hun onderzoek blijkt dus dat lesboeken niet een juiste weerspiegeling zijn van de op dat moment beschikbare (wetenschappelijke) kennis.

Deze incorrecte weerspiegelingen vinden niet alleen plaats in Amerika, ook 10 jaar later was in Nederland de informatie van biologielesboeken niet volledig. Ondanks dat men beschikte over de juiste kennis, was de invloed van sociaal-culturele factoren sterker: de clitoris werd (tot 2021) niet in zijn geheel afgebeeld in biologielesboeken (Hollewand, 2022). Men laat dus door middel van lesboeken iets zien van wat men als geaccepteerde en geschikte kennis voor jongeren ziet. In dit onderzoek zal aan de hand van de eerdergenoemde deelvragen worden gekeken wat Noordhoff als geschikte informatie achtte voor de jongeren in de periode van 1960 tot 2000.

Anticonceptie

Er wordt in dit onderzoek specifiek gekeken naar aspecten met betrekking tot anticonceptie, omdat het gebruik van anticonceptie sterk is toegenomen door verbeterde

toegankelijkheid (Kirby, 2011). De pil werd in 1964 in Nederland geïntroduceerd en de toegankelijkheid van de pil en andere anticonceptie verbeterde vanaf 1971. Op dat moment worden namelijk verschillende soorten anticonceptie gratis in Nederland doordat ze onderdeel worden van de Nederlandse gezondheidszorg. Bovendien kon de pil worden voorgeschreven door huisartsen waardoor de drempel voor het vragen van informatie en advies over geboortebeperring lager was (Hardon, 2003). De toename van het anticonceptiegebruik leidde in Nederland tot een daling van het geboortecijfer, maar ook een daling in het aantal buitenechtelijke zwangerschappen en een daling in het aantal zwangerschappen in de eerste zes maanden van het huwelijk (Ketting, 1983). Daarnaast leidde anticonceptie, zoals hierboven genoemd, tot meer vrijheid voor vrouwen en meer aandacht voor vrouwelijke seksualiteit (Martin, 1996).

Zowel de introductie van de pil als de ontwikkeling wat betreft toegankelijkheid van anticonceptie vallen in de periode van de seksuele revolutie van 1960 tot 2000. Bovendien heeft, zoals Ketting (1983) en Martin (1996) beschrijven in hun onderzoeken, het gebruik van anticonceptie grote gevolgen gehad voor de samenleving. Deze aspecten maken anticonceptie een interessant onderwerp om naar te kijken in dit onderzoek.

Methode

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag is er een documentanalyse uitgevoerd. Er is gekeken naar verschillende edities biologielesboeken van uitgeverij Noordhoff die werden uitgegeven tussen 1960 en 2000. Er is gebruik gemaakt van zeven biologielesboeken voor het voortgezet onderwijs en één biologielesboek voor een kweekschool. Beide soorten lesboeken zijn gebruikt omdat het allebei lesboeken zijn voor opleidingen die volgen na de lagere school. Daarnaast is deze selectie gemaakt vanwege de beschikbaarheid bij het Nationaal Onderwijsmuseum te Dordrecht. Zij hadden op het moment van contact niet meer biologielesboeken voor het voortgezet onderwijs van uitgeverij Noordhoff in hun bezit. De lesboeken van Noordhoff zijn gebruikt omdat zij een groot bereik en daardoor ook veel invloed hadden in Nederland. Noordhoff was in de jaren '60 van de twintigste eeuw de grootste uitgeverij van Nederland (Noordhoff 2019). Hieruit

blijkt dat de lesboeken door veel leerlingen van de middelbare school werden gebruikt. Namelijk meer dan de helft van de Nederlandse scholen maakten gebruik van lesboeken van Noordhoff. Dit maakt het een interessante uitgeverij om naar te kijken.

Seksuele voorlichting vond op scholen vaak plaats in het kader van de vakken biologie of verzorging (Lewis & Knijn, 2003). Echter, pas vanaf 1993 is verzorging verplicht geworden waardoor de lesboeken voor dit vak geen volledig overzicht kunnen bieden van de periode van 1960 tot 2000. Daarom is er gebruik gemaakt van biologieleesboeken. Ook speciale voorlichtingsmaterialen met betrekking tot seksualiteit bieden geen volledig beeld, omdat deze niet op alle scholen werden gebruikt. De documentanalyse is uitgevoerd door middel van zowel deductief als inductief coderen. Allereerst is namelijk gekeken naar de hoofdstukken waar anticonceptie mogelijk in voor zou kunnen komen. Hierbij kan worden gedacht aan seksualiteit, voortplanting, erfelijkheid en ontwikkeling. Vervolgens zijn de hoofdstukken inductief gecodeerd. De fragmenten met betrekking tot anticonceptie zijn gecodeerd en daarbij is een codeboom opgesteld (zie bijlage 1). Uiteindelijk is er aan de hand van de codeboom een antwoord geformuleerd op de deelvragen.

Resultaten

Naar aanleiding van het analyseren van de biologieleesboeken zijn er 3 hoofdthema's geïdentificeerd. Deze hoofdthema's zijn een weergave van de informatie die de biologieleesboeken geven over anticonceptie en de plaats die anticonceptie heeft in het boek. Het eerste hoofdthema gaat over de redenen die in de lesboeken worden genoemd voor het gebruiken van anticonceptie. Het tweede hoofdthema heeft betrekking op de soorten anticonceptie die worden genoemd. Het derde hoofdthema betreft de plaats en ruimte die het onderwerp anticonceptie inneemt.

Binnen de hoofdthema's is er een onderscheid gemaakt tussen verschillende periodes. Dit onderscheid is gemaakt op basis van bevindingen over het eerste hoofdthema; de redenen voor het gebruik van anticonceptie. Uit de analyse is gebleken dat enkele boeken geen informatie geven over anticonceptie, andere lesboeken plaatsen anticonceptie in het kader van met name sociaal-politieke belangen, weer andere lesboeken plaatsen

anticonceptie in het kader van met name individuele belangen en het laatste lesboek geeft geen redenen voor het gebruik van anticonceptie. De jaartallen van de periodes komen overeen met het jaar van uitgave van de lesboeken. Dat verklaart ook waarom de periodes niet volledig op elkaar aansluiten en waarom sommige 'periodes' geen periodes zijn, maar enkel een jaartal is. In de codeboom zijn de verschillende periodes te herkennen aan de verschillende kleuren (zie bijlage 1).

Geen seks of anticonceptie

Het eerste lesboek uit 1966, *Biologie voor de kweekschool*, is een biologieboek voor onderwijzers. In dit lesboek spreekt men enkel over voortplanting bij planten. Verder wordt er informatie gegeven over de erfelijkheid van de mens en de moeilijkheid die ligt bij dit soort onderzoek. In het kader van erfelijkheid wordt gesproken over het doorgeven van genen als twee mensen met elkaar trouwen. Er wordt niets gezegd over seks(ualiteit) en daaruit volgt logischerwijs dat er ook niet gesproken wordt over anticonceptie.

Ook in het lesboek 'Het menselijk lichaam: Leerboek voor het voortgezet onderwijs' uit 1969 wordt er niet gesproken over anticonceptie of andere gerelateerde termen. Dit lesboek beschrijft op een technische wijze, in het hoofdstuk 'Man, vrouw, kind', hoe een bevruchte eicel zich in de vrouw ontwikkelt tot een baby. Het begint bij "zaadcellen [die] in het lichaam van de vrouw gebracht kunnen worden", maar de manier waarop dat gebeurt, wordt niet uitgelegd.

Sociaal-politieke redenen voor het gebruik van anticonceptie

'Biologie van de mens: Leerboek voor de hoogste klassen van het voortgezet onderwijs', een lesboek eveneens uit 1969, schrijft wel over anticonceptie. In het hoofdstuk 'Man en vrouw' wordt informatie gegeven over voortplanting en ontwikkeling. Ook seks komt aan bod, al is het enkel op technische wijze. Namelijk: "voor de geslachtsgemeenschap heeft de man een orgaan, de penis, die in het vrouwelijke orgaan, de vagina, gebracht kan worden. Via de penis komt dan het zaad in de baarmoeder". Verder is nog niets te zien van het debat rondom seksualiteit dat inmiddels gaande was in Nederland. Er wordt bijvoorbeeld geschreven dat "de menselijke voortplanting gebonden is aan het huwelijk", terwijl de moraal

rondom buitenhuwelijkse seks steeds lossers werd. Anticonceptie (in dit lesboek geboortebeperking genoemd) komt aan bod nadat de bevruchting is beschreven. Geboortebeperking leek de enige oplossing voor het probleem van overbevolking, waardoor het gebruik van anticonceptie in een sociaal-politiek kader wordt geplaatst. De laatste eeuwen was de wereldbevolking namelijk aanzienlijk gestegen en van het huwelijk of binnen het huwelijk van geslachtsgemeenschap afzien, leek geen mogelijkheid. De methoden van geboortebeperking die in het lesboek aan bod komen zijn: periodieke onthouding, mechanische middelen waardoor zaadcellen niet bij de eicel kunnen komen (waarschijnlijk bedoelt men het condoom of het pessarium) en remming van de ovulatie door hormonen. Bij deze laatste manier van geboortebeperking wordt aangegeven dat dit kan op natuurlijke wijze tijdens een zwangerschap of op kunstmatige wijze door het gebruik van de pil. Naast een korte beschrijving over de werking van de verschillende manieren van geboortebeperking wordt er geen informatie gegeven, het blijft bij een korte opsomming.

Sociaal-politieke en individuele redenen voor het gebruik van anticonceptie

Het tweede boek dat schrijft over het sociaal-politieke belang van het gebruik van anticonceptie is 'Biologie 4vh', uitgegeven in 1975. In dit lesboek wordt voor het eerst het woord 'anticonceptie' gebruikt. Vormen van anticonceptie die worden genoemd zijn: periodieke onthouding, coïtus onderbreken (hetzelfde als terugtrekken van de penis voor een zaadlozing), condoom, pessarium, spiraaltje, de pil, morning-afterpil en sterilisatie van de man of de vrouw. In dit lesboek blijft het niet bij een opsomming. Er wordt uitgebreid ingegaan op de werking en op de voor- en nadelen van het gebruik van de verschillende soorten anticonceptie. Met name de betrouwbaarheid van de verschillende middelen wordt benoemd. Periodieke onthouding en coïtus onderbreken zijn "hoogst onbetrouwbaar". Het condoom, het pessarium en de pil zijn zeer betrouwbaar, mits ze op de juiste manier gebruikt worden. Het spiraaltje heeft een betrouwbaarheid van meer dan 99% en alleen sterilisatie is volledig betrouwbaar. Wat betreft het gebruik van anticonceptie wordt gezegd dat coïtus onderbreken ervoor zorgt dat de sociale functie van seksualiteit ondergeschikt raakt aan de voortplantingsfunctie: "de psychische gesteldheid van de partners kan tijdens

de coïtus te veel worden bepaald door het 'oppassen voor zwangerschap'. Over de morning-afterpil wordt gezegd dat zij gebruikt kan worden wanneer men denkt dat door ontoereikende anticonceptie een zwangerschap zou kunnen ontstaan. Hiermee wordt bijvoorbeeld het scheuren van een condoom of het vergeten van de pil bedoeld. Na de informatie over anticonceptie wordt er kort aandacht besteed aan geslachtsziekten zoals gonorrhoe en syfilis. Deze geslachtsziekten worden echter niet in verband gebracht met anticonceptie.

In het hoofdstuk 'Voortplanting bij de mens', wordt geschreven over de bevruchting en het tot stand komen daarvan. Dit is op een minder technische wijze dan in de vorige boeken gebeurde. Er wordt namelijk niet alleen gerefereerd aan geslachtsgemeenschap in het kader van voortplanting maar ook de aantrekking tot seks wordt benoemd: "Beide geslachten hebben, ieder naar eigen aard, lichamelijke en geestelijke eigenschappen die de geslachtelijke samenkomst aantrekkelijk maken.". Deze aantrekkelijkheid of lust, wordt ook genoemd in het kader van zelfbevrediging. Dit duidt ook op het plezier van seks, naast de functie met betrekking tot voortplanting. Vervolgens wordt er in het lesboek gesproken over hormonen en de ontwikkeling van een bevruchtte eicel. Hierop volgt een paragraaf over seksualiteit bij de mens. Er wordt een vergelijking gemaakt tussen seksualiteit bij de mens en seksualiteit bij dieren. In dit kader wordt gesteld dat seksueel gedrag van dieren twee functies heeft. Namelijk een functie met betrekking tot paren, ofwel voortplanting, en een sociale functie. Bij de mens is deze laatste functie "misschien wel het sterkst ontwikkeld", want het houdt de band tussen de partners in stand. Het lijkt erop dat anticonceptie dan gebruikt wordt om de sociale functie van seks in stand te houden zonder dat daar een zwangerschap uit voortkomt, waardoor er een ontkoppeling plaats vindt van seks en voortplanting. Daarnaast wordt er gesproken over het sociaal-politieke belang van anticonceptie. Namelijk het oplossen van het bevolkingsprobleem. Nadat er wordt uitgelegd wat het bevolkingsprobleem is, wordt er pas gewezen op mogelijke individuele redenen voor het gebruik van anticonceptie. Ouders zouden namelijk zelf willen bepalen hoeveel kinderen ze krijgen en wanneer. De motieven die hierbij een rol spelen zijn: "financiële mogelijkheden,

woonruimte en vele andere van persoonlijke aard". Er is dus een ontwikkeling te zien ten opzichte van de vorige uitgave: waar eerst enkel sociaal-politieke belangen werden genoemd, worden nu ook kort individuele belangen aangestipt.

Individuele redenen voor het gebruik van anticonceptie

Het eerste boek dat uitsluitend het gebruik van anticonceptie plaatst in het belang van het individu is 'Biologie voor de onderbouw 2m hv' uit 1986. Het hoofdstuk waarin zij spreken over anticonceptie gaat over ontwikkeling naar volwassenheid. Het begint met gedrag, (seksuele) relaties en de veranderingen daarin als gevolg van de puberteit. Vervolgens worden de mannelijke en de vrouwelijke geslachtsorganen en de werking daarvan uitgelegd. In de vierde paragraaf wordt eerst een uitleg gegeven over bevruchting en daarna wordt er ingegaan op anticonceptie. De paragraaf heet 'Kinderen krijgen. Of niet?'. Deze vraag duidt op een keuze die gemaakt kan worden. Er wordt echter niet concreet ingegaan op het maken van een bepaalde keuze en mogelijke gevolgen daarvan. Er wordt alleen gewezen op het feit dat er anticonceptie is waardoor mensen bewust kunnen besluiten om geen kinderen (meer) te krijgen. Daarnaast wordt in een eerdere paragraaf gesteld dat geslachtsgemeenschap in de eerste plaats dient "voor het plezier dat beide partners hieraan beleven".

Periodieke onthouding en het onderbreken van geslachtsgemeenschap (wat hiervoor coïtus onderbreken genoemd werd) zijn de methoden van anticonceptie zonder voorbehoedsmiddel die in dit lesboek worden genoemd. Vervolgens worden verschillende methoden met voorbehoedsmiddel genoemd. Namelijk: het condoom, het pessarium, een zaaddodende pasta die dient te worden gebruikt in combinatie met het condoom of het pessarium, de pil, de morning-afterpil en sterilisatie van de man of de vrouw. Opnieuw wordt de zorgvuldigheid van gebruik en de daaraan gerelateerde betrouwbaarheid van de verschillende anticonceptiemiddelen besproken. De beschrijving van anticonceptiemiddelen is minder uitvoerig dan in de vorige uitgave, maar benoemt wel dezelfde punten.

Het lesboek uit 1994, 'Biologie voor de basisvorming 2 mavo havo vwo', is het tweede boek dat ingaat op de individuele redenen voor het gebruiken van anticonceptie. Het

hoofdstuk waarin dat gebeurt heet 'Voortplanting en seksualiteit'. Het hoofdstuk begint met het beschrijven van de verschillende ontwikkelingsfasen in een mensenleven: van baby tot oudere. Vervolgens worden het mannelijke en het vrouwelijke geslacht en de bijbehorende organen besproken. Het plezier van seks, en daarmee ook het individuele belang, komt als eerst naar voren bij het benoemen van het orgasme en masturbatie. Pas daarna komt de bevruchting aan bod. Hierdoor lijkt het alsof het plezier van seks boven het krijgen van een kind staat. Na een uitleg over de ontwikkeling en de geboorte van een baby wordt er gesproken over anticonceptie. Ook hier staat het plezier van seks centraal. Opnieuw wordt er een onderscheid gemaakt tussen anticonceptie zonder voorbehoedsmiddel en anticonceptie met voorbehoedsmiddel. Ook in het benoemen van de verschillende soorten anticonceptie lijkt dit lesboek erg op het vorige lesboek uit 1986. Een verschil dat te zien is, zit in het benoemen van het vrouwencondoom. Dit is een nieuw anticonceptiemiddel dat voorheen nog niet bestond. Een ander verschil zit in de informatie over geslachtsziektes en soa's. Het condoom beschermt tegen soa's en staat nu in het kader van veilig vrijen.

Het derde lesboek dat schrijft over individuele redenen voor het gebruiken van anticonceptie is 'Biologie voor de bovenbouw 3/4 vbo mavo' uit 1996. Dit boek lijkt veel op de vorige twee uitgaven, maar voornamelijk op het lesboek uit 1994. Vooral in de informatie die wordt verstrekt over anticonceptie zijn veel overeenkomsten te zien. Dezelfde soorten anticonceptie worden genoemd met dezelfde informatie over betrouwbaarheid. Opnieuw wordt het condoom genoemd als belangrijk voorbehoedsmiddel in het kader van veilig vrijen. Een nieuwe geslachtsziekte die op het gebruik van het condoom wijst, is aids. Opvallend is dat er ook informatie wordt gegeven over de gevolgen van de seksuele revolutie. Het wordt niet expliciet de seksuele revolutie genoemd, maar er wordt een vergelijking gemaakt tussen vroeger en nu: "Onderwerpen als ongehuwd samenwonen, vrijen voor het huwelijk, zwangerschap voor het huwelijk, andere samenlevingsvormen en homoseksualiteit waren vroeger onbespreekbaar. Tegenwoordig zijn deze zaken wel bespreekbaar en hebben veel mensen bijvoorbeeld weinig moeite met ongehuwd samenwonen.". Een ander verschil zit in de plaats van anticonceptie in het boek. De paragraaf waarin anticonceptie aan bod komt

heet 'Vrouwelijke geslachtsorganen'. Dit kan erop wijzen dat men vond dat de verantwoordelijkheid van anticonceptiegebruik bij de vrouw lag, maar het kan ook wijzen op de vrijheid van de vrouw. De vrouw mag zelf beslissen of en wanneer zij kinderen wil door het gebruik van anticonceptie. Na de paragraaf over het vrouwelijke geslacht komt de paragraaf 'Mannelijke geslachtsorganen'. Dit bestaat voor een groot deel uit informatie over geslachtsziektes, maar alleen bij aids wordt het gebruik van een condoom in verband gebracht met het voorkomen van besmetting.

Ook in de volgorde van de gegeven informatie verschilt dit lesboek van de eerdergenoemde lesboeken. Waar eerst de bevruchting aandacht kreeg voordat anticonceptie aan bod kwam, krijgt hier de bevruchting pas aandacht na de informatie over anticonceptie. Dit zou erop kunnen wijzen dat bevruchting ondergeschikt is aan het plezier van seks en dat benadrukt de individuele belangen die in dit boek centraal staan.

Geen redenen voor het gebruiken van anticonceptie

Het laatste lesboek, 'Nectar vmbo mavo biologie deel 2', uit 2000 bevat een hoofdstuk genaamd 'Voortplanting'. In dit hoofdstuk worden eerst het mannelijke en het vrouwelijke geslacht uitgelegd. Daarna wordt er in de paragraaf 'Twee cellen samen' gesproken over bevruchting en anticonceptie. In de vorige drie uitgaven werd er een onderscheid gemaakt tussen anticonceptie zonder voorbehoedsmiddel en anticonceptie met voorbehoedsmiddel. In de uitgave van 2000 wordt dat onderscheid niet gemaakt. De vormen van anticonceptie die worden genoemd zijn: het condoom, de pil, het spiraaltje, het vrouwencondoom en het pessarium. Bij zowel het noemen van het mannen- als het vrouwencondoom wordt aangegeven dat deze vormen van anticonceptie naast bescherming tegen zwangerschap, ook bescherming bieden tegen soa's. Wat opvalt, is dat de anticonceptie zonder voorbehoedsmiddelen niet worden genoemd. Dit kan worden verklaard door de eisen die in het lesboek beschreven staan voor een goed voorbehoedsmiddel. In de meeste van de eerdergenoemde lesboeken werd bij zowel periodieke onthouding als het terugtrekken van de penis voor een zaadlozing vermeld dat het zeer onbetrouwbare

methoden zijn. Op deze manier voorkomen beide vormen niet altijd een zwangerschap en voldoen dus niet aan de eerste eis: het voorkomt een zwangerschap.

De eerste zin van de alinea over anticonceptie luidt als volgt: “Bij geslachtsgemeenschap hebben beide partners samen de verantwoordelijkheid als ze een zwangerschap willen voorkomen.”. Uit deze zin blijkt dat men een keuze heeft, maar opnieuw wordt er niet ingegaan op de gevolgen van een bepaalde keuze en waar deze keuze vanaf kan hangen. Er wordt niet expliciet ingegaan op sociaal-politieke redenen, maar ook niet op individuele redenen. Dit laatste lesboek gaat dus kort in op verschillende soorten, betrouwbare anticonceptiemiddelen, maar geeft geen redenen voor het gebruik van deze middelen.

Discussie

Conclusie en discussie

In dit onderzoek is gezocht naar een antwoord op de vraag: *Op welke manier is de voorlichting in het voortgezet onderwijs over anticonceptie veranderd in de periode van 1960 tot 2000?* Acht biologielesboeken van uitgeverij Noordhoff zijn geanalyseerd om veranderingen in deze periode te identificeren. Dat is gedaan aan de hand van de volgende twee deelvragen: 1) *Welke veranderingen zijn er zichtbaar in de redenen die worden gegeven voor het gebruik van anticonceptie in biologielesboeken van Noordhoff in de periode van 1960 tot 2000?* En 2) *Welke veranderingen zijn er te zien in de ruimte die het onderwerp anticonceptie inneemt in biologielesboeken van Noordhoff van 1960 tot 2000?*

Als antwoord op de eerste deelvraag kan worden geconcludeerd dat er een grote verandering heeft plaatsgevonden op het gebied van de redenen voor het gebruik van anticonceptie. Uit de analyse is namelijk gebleken dat er een verschuiving plaatsvindt van sociaal-politieke redenen naar meer individuele redenen. Dit lijkt om een geleidelijke verschuiving te gaan doordat er tussen de verschuiving een lesboek is die beide soorten redenen noemt. Deze verschuiving is iets wat niet alleen op het gebied van onderwijs speelt, maar ook op internationaal gebied (Frey, 2011; Bracke, 2022). Bracke (2022) wijst op dezelfde verschuiving van sociaal-politieke naar individuele redenen, maar dan in het kader

van mensen- en vrouwenrechten in de Verenigde Naties. Waar geboorteregeling eerst in het belang van de mensenrechten werd gezien omdat geboortebeperking zou leiden tot sociaaleconomische groei, werd het later onderdeel van het vrouwenrecht. Dit betekende dat de keuze van vrouwen met betrekking tot gezinsgrootte moest worden gerespecteerd. Ook Frey (2011) benoemt een verschuiving van een collectief, politiek discours naar een individueel discours. Dit was het gevolg van de opkomst van met name feministen aan het einde van de jaren zeventig. Dit sluit aan bij wat gevonden wordt in de lesboeken, want vanaf 1975 komt ook het individuele aspect van anticonceptiegebruik naar voren.

Het antwoord op de tweede deelvraag laat een verandering zien die minder duidelijk is. Een eerste verandering is de opkomst van anticonceptie, voor het eerst benoemd in het lesboek uit 1969. In 1964 werd de pil geïntroduceerd in Nederland, maar ook daarvoor had men kennis over de vrouwelijke cyclus en haar vruchtbare periode. Men wist hoe een bevruchting kon worden vermeden tijdens de geslachtsgemeenschap, maar toch werd dit niet benoemd in de eerste lesboeken (Benagiano et al., 2007). Mogelijk doordat het tijd kost om een lesboek uit te geven, waardoor deze ontwikkeling nog niet aanwezig was op het moment dat het lesboek geschreven werd.

Wat ook opvalt met betrekking tot de opkomst van anticonceptie is dat het ene lesboek uit 1969 niet spreekt over anticonceptie, maar het andere wel. Dit zou een gevolg kunnen zijn van de verschillende doelgroepen waarvoor de boeken zijn geschreven. Het boek dat niet schrijft over anticonceptie is voor het gehele voortgezet onderwijs, terwijl het boek dat wel schrijft over anticonceptie enkel is bedoeld voor de hogere klassen van het voortgezet onderwijs. Men zou gedacht kunnen hebben dat anticonceptie niet geschikt is voor het hele voortgezet onderwijs.

Wat betreft de ruimte die anticonceptie inneemt in de lesboeken is ook een verandering te zien. In het lesboek waar als eerst over anticonceptie wordt gesproken, is dat kort en bondig. In het volgende lesboek komt anticonceptie zeer uitvoerig aan bod, met zowel informatie over de betrouwbaarheid als informatie over het gebruik van de verschillende anticonceptie. Vervolgens wordt de omschrijving steeds beknopter, het bevat

dezelfde informatie maar minder uitgebreid. In het laatste lesboek worden enkel nog betrouwbare middelen genoemd. Op deze manier lijkt de ruimte die anticonceptie inneemt in de lesboeken op een bergparabool. Het begint waar er niets wordt beschreven over anticonceptie, vervolgens stijgt het tot het meest uitgebreide lesboek uit 1975 en daarna daalt het tot het boek waar enkel betrouwbare middelen worden genoemd. Echter, een nulpunt wordt niet bereikt: anticonceptie blijft een onderwerp in het kader van voortplanting. De daling in ruimte die anticonceptie inneemt zou kunnen worden verklaard door de opkomst van de media in Nederland. Uit onderzoek is gebleken dat de media een belangrijke bron van informatie was over seksualiteit, anticonceptie en veilige seks (Ketting & Visser, 1994; Moore, 2000). Doordat deze informatie op andere plaatsen werd verspreid, hoefden scholen dat niet meer te doen.

Het laatste lesboek bevat een minder uitvoerige beschrijving doordat er geen redenen voor het gebruik van anticonceptie worden genoemd. Technische aspecten komen aan bod, maar zowel de sociaal-politieke redenen als de individuele redenen zijn afwezig. Er zijn dus geen morele aspecten meer aanwezig in het lesboek. Dit kan komen doordat anticonceptie steeds meer geaccepteerd werd in de samenleving met als gevolg dat er geen morele redenen meer nodig waren om het anticonceptiegebruik te stimuleren. Echter, dit betekent niet dat er geen morele dimensie meer zit achter het maken van een keuze voor het gebruiken van anticonceptie. Mensen kunnen hun eigen morele standpunten, bijvoorbeeld met betrekking tot religie, in overweging nemen. Een andere verklaring voor de afwezigheid van morele aspecten zou kunnen worden gevonden in de opkomst van de media zoals hierboven genoemd. Maar ook speciale methoden voor seksuele voorlichting zouden hier een rol in kunnen spelen. Waar biologielesboeken zich lijken te beperken tot technische, biologische aspecten van seksualiteit, richten voorlichtingsmethoden zich op het morele, ethische en sociale aspect van seksualiteit. Onderzoek van Kirby (2011) bevestigt dit door te wijzen op de effectiviteit van voorlichtingsmethoden in de Verenigde Naties. Uit zijn onderzoek blijkt namelijk dat voorlichtingsmethoden onder andere leiden tot latere activiteit op seksueel gebied, vermindering van het aantal seksuele partners en toename in

het gebruik van anticonceptie. Deze veranderingen gaan verder dan technische en biologische aspecten van seksualiteit en wijzen dus op meer morele en sociale aspecten in voorlichtingsmethoden.

Een andere verandering zit in de plaats die anticonceptie krijgt in de verschillende boeken. De plaats van anticonceptie lijkt veelal na het beschrijven van de bevruchting te zijn. Echter, bij één boek is dit niet het geval. Namelijk het boek uit 1996. Doordat in dit lesboek eerst anticonceptie wordt besproken, wordt de individualisering van de vrouw extra benadrukt. Het laat namelijk zien dat er niet altijd een bevruchting plaats hoeft te vinden. Pas nadat de vrouw heeft besloten dat ze zwanger wil worden, kan er een bevruchting plaats vinden.

Reflectie en aanbevelingen

In dit onderzoek zijn allerlei verschillende bronnen gebruikt: een biologieleesboek voor de kweekschool, biologieleesboeken voor de onderbouw, voor de bovenbouw, voor mavo, vmbo, havo en vwo van het voortgezet onderwijs. Doordat de boeken zo verschillend zijn, beperkt dit de kracht van de veranderingen die worden gevonden. De veranderingen zouden ook kunnen worden verklaard door de verschillen in de doelgroepen van de boeken in plaats van de veranderingen in de samenleving. Het advies voor vervolgonderzoek is dan ook om gebruik te maken van meer homogene bronnen.

Een andere beperking van dit onderzoek is dat de biologieleesboeken niet evenredig verspreid zijn over de onderzochte periode. Er is bijvoorbeeld maar één lesboek gebruikt die tussen 1970 en 1985 is uitgegeven. Dit komt doordat er niet meer lesboeken van Noordhoff beschikbaar waren bij het Nationaal Onderwijs museum. Mogelijk zijn er elders of op een later moment meer boeken beschikbaar, waardoor het onderzoek kan worden verbeterd. Ook zou het voor vervolgonderzoek interessant kunnen zijn om te kijken naar andere uitgeverijen voor scholen in dezelfde periode. Andere grote uitgeverijen in Nederland zijn Thieme-Meulenhof en Malmberg. Laten deze biologieleesboeken dezelfde veranderingen zien of niet en welke verklaring zou daarachter kunnen zitten?

Een sterk punt van dit onderzoek ligt in het verband dat wordt gelegd met het internationale discours over anticonceptie. In het onderzoek wordt ingegaan op een specifiek onderwerp in een specifieke context. Namelijk anticonceptie in Nederlandse lesboeken. Deze specifieke afbakening wordt naast bredere internationale benaderingen gelegd waardoor de positie van een land, in dit geval Nederland, in kaart kan worden gebracht. Op deze manier toont dit onderzoek dat het interessant is om niet alleen te kijken naar het internationale discours, maar ook naar specifiekere gebieden.

Literatuurlijst

- Bartelink, B., & Knibbe, K.E. (2022). Why the Dutch (Think They) Break Taboos: Challenging Contemporary Presentations of the Role of Religious Actors in Narratives of Sexual Liberation. *New Diversities*, 24(2), 13-28. <https://doi.org/10.58002/7gd1-9b77>
- Bartelink, B., & Wiering, J. (2020). Speaking the Body: Examining the Intersections of Sexuality, Secularity and Religion in Dutch Sexuality Education. In S-J. Page, & K. Pilcher (Eds.), *Embodying Religion, Gender and Sexuality* (1 ed., pp. 76-92). (Gendering the Study of Religion in the Social Sciences). Routledge.
- Bazzul, J., & Sykes, H. (2011). The secret identity of a biology textbook: straight and naturally sexed. *Cultural Studies of Science Education*, 6(2), 265-286. <https://doi.org/10.1007/s11422-010-9297-z>
- Becker, J. W., & Vink, R. (1994). *Secularisatie in Nederland, 1966-1991 : de verandering van opvattingen en enkele gedragingen* (Ser. Sociale en culturele studies, 19). Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Benagiano, G., Bastianelli, C., & Farris, M. (2007). Contraception: a social revolution. *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care : The Official Journal of the European Society of Contraception*, 12(1), 3-12. <https://doi.org/10.1080/13625180601012311>
- Bos, D. J. (2020). Hellish Evil, Heavenly Love: A Long-Term History of Same-Sex Sexuality and Religion in the Netherlands. In M. Derks, & M. van den Berg (Eds.), *Public Discourses about Homosexuality and Religion in Europe and Beyond* (pp. 21-58). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-56326-4_2
- Bracke, M.A. (2022). Women's Rights, Family Planning, and Population Control: The Emergence of Reproductive Rights in the United Nations (1960s-70s). *The International History Review*, 44(4), 751-771. <https://doi.org/10.1080/07075332.2021.1985585>
- Deckman, S.L., Fulmer, E.F., Kirby, K., Hoover, K., & Mackall, A.S. (2018). Numbers are Just Not Enough: a Critical Analysis of Race, Gender, and Sexuality in Elementary

- and Middle School Health Textbooks. *Educational Studies*, 54(3), 285-302.
<https://doi.org/10.1080/00131946.2017.1411261>
- Frey, M. (2011). Neo-Malthusianism and development: shifting interpretations of a contested paradigm*. *Journal of Global History*, 6(1), 75-97.
<https://doi.org/10.1017/S1740022811000052>
- Hardon, A. (2003). Reproductive Health Care in the Netherlands: Would Integration Improve It? *Reproductive Health Matters*, 11(21), 59-73. [https://doi.org/10.1016/S0968-8080\(03\)02165-7](https://doi.org/10.1016/S0968-8080(03)02165-7)
- Hollewand, K. (2022). De complete clitoris: ontdekt, vergeten en genegeerd? *Jaarboek Nederlandse Boekgeschiedenis*, 29, 179-216.
<https://doi.org/10.5117/JNB2022.007.HOLL>
- Ketting, E. (1983). Contraception and Fertility in the Netherlands. *Family Planning Perspectives*, 15(1), 19-25. <https://doi.org/10.2307/2134536>
- Ketting, E. & Visser, A.P. (1994). Contraception in the Netherlands: the low abortion rate explained. *Patient Education and Counseling*, 23, 161-171.
- Kirby, D. (2011). The impact of sex education on the sexual behaviour of young people. *United Nations. Department of Economic and Social Affairs*, 12, 1-19.
- Kraaykamp, G. (2002). Trends and Countertrends in Sexual Permissiveness: Three Decades of Attitude Change in The Netherlands 1965-1995. *Journal of Marriage and Family*, 64(1), 225-239. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00225.x>
- Lewis, J., & Knijn, T. (2003). Sex Education Materials in the Netherlands and in England and Wales: A Comparison of Content, Use and Teaching Practice. *Oxford Review of Education*, 29(1), 113–132. <https://doi.org/10.1080/0305498032000045395>
- Martin, J.L. (1996). Structuring the Sexual Revolution. *Theory and Society : Renewal and Critique in Social Theory*, 25(1), 105-151. <https://doi.org/10.1007/BF00140760>
- Moore, M. L. (2000). Adolescent Pregnancy Rates in Three European Countries: Lessons to Be Learned? *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 29(4), 355–362.
<https://doi.org/10.1111/j.1552-6909.2000.tb02057.x>

Nehm, R.H., & Young, R. (2008). "Sex Hormones" in Secondary School Biology Textbooks.

Science and Education, 17, 1175-1190. <https://doi.org/10.1007/s11191-008-9137-7>

Noordhoff. (2019). *Onze geschiedenis*. <https://werkenbijnoordhoff.nl/geschiedenis/>

Bronnenlijst

- Akkerman, T. en p. Delea, eds, Nectar vmbo mavo biologie deel 2, Wolters-Noordhoff: Groningen, 2000
- Bekkem, A. W. H. van, J. T. Boer eds, Kreutzer: Biologie voor de basisvorming 2 mavo havo vwo, Wolters-Noordhoff: Groningen, 1994
- Bekkem, A. W. H. van, J. T. Boer eds, Kreutzer: Biologie voor de bovenbouw 3/4 vbo mavo, Wolters-Noordhoff: Groningen, 1996
- Kreutzer, H. H. en A. A. G. Oskamp, Biologie 4vh, Wolters-Noordhoff: Groningen, 1975
- Kreutzer, dr. H.H., Biologie van de mens: Leerboek voor de hoogste klassen van het voortgezet onderwijs, Wolters-Noordhoff: Groningen, 1969
- Kreutzer, dr. H.H., Het menselijk lichaam: Leerboek voor het voortgezet onderwijs, Wolters-Noordhoff: Groningen, 1969
- Kreutzer, dr. H. H. Kreutzer, Biologie voor de kweekschool, P. Noordhoff N.V.: Groningen, 1966
- Oskamp, A. A. G., A.W. H. van Bekkem en J. F. Groeman, Kreutzer, Biologie voor de onderbouw 2mhv, Wolters-Noordhoff: Groningen, 1986

Bijlage 1

Codeboom

Wit	Onafhankelijk van periode
Blauw	1969
Paars	1975
Roze	1986-1996
Groen	2000

